

Elnarə Yəhyayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

<https://orcid.org/0000-0002-8054-458X>

10.30546/2518-752X.1.601.032

KİTABİ-DƏDƏ QORQUD DASTANLARINDA NİTQ-MÜRACİƏT ETİKETLƏRİNİN SOSİOLİNGVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: nitq-müraciət etiketləri, gender münasibətləri, sosial münasibətlər, nitq, epos

Keywords: speech etiquette, forms of address, gender relations, social relations, poetic structure, Oghuz society

Ключевые слова: речевой этикет, формы обращения, гендерные отношения, социальные отношения, поэтическая структура, огузское общество

Giriş. “Kitabi-Dədə Qorqud” ən qədim eposlarından biri olaraq, türk dünyasının ədəbi və mədəni irsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bu dastan tək-cə bədii əsər deyil, həm də türk xalqlarının qədim adət-ənənələrini, dəyərlərini, həyat tərzini və dünyagörüşünü əks etdirən müstəsna bir qaynaq, ədəbi dilin öyrənilməsində əvəzsiz mənbədir. Dastanda işlənmiş nitq etiketləri və müraciət formaları oğuz türklərinin sosial münasibətlərini, cəmiyyət daxilindəki ierarxiyanı və qarşılıqlı hörmət anlayışını göstərən əsas vasitələrdən biridir. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda nitq etiketləri sadəcə söz və söz birləşmələri deyil, dərin mədəni məna daşıyan, oğuz cəmiyyətinin sosial quruluşunu və dəyərlərini əks etdirən mühüm ifadə vasitələridir. Nitq etiketləri dastanın bütövlüyünü və poetik sistemini formallaşdıran əsas elementlərdən biri kimi çıxış edir və mətnin sosial-mədəni kontekstini anlamaq üçün açar rolunu oynayır.

Aktuallıq. “Dədə Qorqud” dastanlarında nitq-müraciət etiketləri oğuz mədəniyyətinin dilə sirayət etməsinin göstəricisidir. Bu etiketlərin lingvokulturoloji təhlili sosial və mədəni iyerarxiyanın izlənməsinə şərait yaradır.

Elmi yenilik. Nitq-müraciət etiketləri sosial, mədəni, ictimai, eləcə də ailə və gender münasibətlərini, ifadə edən vasitədir. Məqalədə nitq-müraciət etiketləri sosiolingvistik və psixolingvistik aspektdən araşdırılmış və lingvokulturoloji təhlil edilmişdir.

Məqsəd və vəzifələri. Dastanın dilində nitq-müraciət etiketlərinin oğuz mədəniyyətinin, gender reprezentasiyasının, ailə və qohumluq əlaqələrinin ümumtürk mədəniyyəti fonunda araşdırılmasından ibarətdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarındakı nitq və müraciət etiketlərinin təhlili göstərir ki, dastanda istifadə edilən müraciət formaları oğuzların sosial-mədəni mühiti, onların həyat tərz, dünyagörüşü, sosial statusu, gender reprezentasiyası və dastandakı obrazların səciyyələndirilməsində xüsusi rola malikdir. Akademik

K.Abdullayev *“Təbiət və Mədəniyyət qarşılığının – xaotik, sonsuz və sərhədlərə bölünməmiş təsəvvürlərin nizamlanan ölçülü-biçili, dərkətilən və adlandırılan bir dünyaya keçid üzbəüzliyiünün Dastanda surətlərə, hadisələrə, situasiyalara paylaşıdırılıb bədii bir təqdimatda verildiyini görməmək olmur”* [1, s.15].

Tofiq Hacıyev *“Dədə Qorqud”* eposunun dilini bədii özünüifadənin ən mü-kəmməl forması olduğunu, oğuzların mədəni və mənəvi dünyasının tam mənzərə-sini yaratdığını qeyd edir [2, s.45]. Bu kontekstdə müraciət etiketləri dastanın di-lində mühüm rol oynayan kulturoloji, sosioloji və lingvistik hadisə kimi nəzərdən keçirilir. Bu mənada *“Kitabi-Dədə Qorqud”* eposunda nitq etiketlərinin əhəmiyyə-ti həm lingvistik, həm də tarixi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nizami Cəfərov *“Kitabi-Dədə Qorqud”* eposunu müraciət formalarının zənginliyi və müx-təlifliyi ilə seçilən nadir abidələrdən hesab edərək onları türk təfəkkür və davranış mədəniyyətinin əsas göstəriciləri sayır. [3, s.76].

Dastanda nitq etiketləri aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

1. Sosial münasibətlərin ifadəsi: dastanda obrazların bir-birinə müraciət tərz-i onların sosial statusunu və aralarındakı münasibətin xarakterini göstərir. Məsələn, xanların, bəylərin və adi insanların bir-birinə müraciət tərz-i fərqlidir. Qazan xan ətrafındakılara *“bəglər”*, bəylər isə ona *“xanım”* deyərək müraciət edirlər. Sırası in-sanların bir-birinə konkret müraciət forması, demək olar ki, yoxdur. Onların nitqi müraciətsiz başlayır.

2. Mənəvi dəyərlərin təcəssümü: müraciət formalarında hörmət, ehtiram, məhəbbət, sədaqət, inam kimi mənəvi keyfiyyətlər öz əksini tapır. Məsələn, das-tanda Dirsə xanın xatunu, Banuçiçək, Burlaxatun öz ərlərinə *“Göz açuban gördü-gim, könül verüb sevdüğim”* deyərək müraciət edirlər. Bir yerdə isə Beyrək Banuçi-çəyi bəzirganlardan bu müraciətlə soruşur: *“Göz açuban gördüğüm, könüllə sevdığım Baybican qızı Banuçiçək evdəmi, arğış, yoxsa gərdəmi, arğış?”* [4, s.63].

3. Etnik özünüdərkini ifadəsi: dastanda müraciət etiketləri oğuz türklərinin etnik kimlik və mənsubiyyət hissini əks etdirir. Oğuzlar özlərindən olmayanlara *“məre kafır”*, *“tat əri”* deyərək müraciət edirlər.

4. Poetik vasitə: nitq etiketləri dastanın bədii-poetik dilinin zənginləşdiril-məsinə və obrazların daha dolğun səciyyələndirilməsinə xidmət edir. Maraqlıdır ki, dastanda tanrıya müraciət formasında bir poetiklik və sevgi hiss olunur: *“Yucalardan yucasan, kimsə bilməz, necəsən. Görklü Tanrı”* [4, s.98]. Bu isə, islaməqədərki dini münasibətlərin təzahürü hesab oluna bilər. Sevnələrin müraciə-tində dərin məhəbbətin ifadəsi öz əksini tapır: *“Hey, yigidim, bəg yigidim! Alp yi-gitlər, yeg yigitlər görklüsine qıyarmı olur? Yigidim, bəg yigidim!”* [4, s.115]. Bu cür müraciətlər hisslərin ifadəsini kifayət qədər əks etdirir.

Dastanda müraciət formaları xüsusi formul şəklində ifadə edilir və bu for-mullar dastanın ümumi poetik sisteminin tərkib hissəsidir. Bu formullar obrazların statusunu, yaşını, cinsini, qohumluq əlaqələrini və sosial mövqeyini əks etdirir. Bu mənada nitq-müraciət etiketlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Ailə və qohumluq münasibətlərində müraciət formaları. *“Kitabi-Dədə Qor-qud”* dastanlarında ailə və qohumluq münasibətlərini əks etdirən müraciət forma-ları xüsusi yer tutur. Bu müraciətlər ailə daxilindəki iyerarxiyanı, hörmət prinsip-lərini və emosional bağların xarakterini göstərir. Dastanda ailə münasibətləri mü-raciət formalarında reallaşdırılır və bu nitq-müraciət formaları oğuz ailəsinin daxi-

li nizamını əks etdirir. Ailə münasibətlərindəki müraciətləri valideyn-övlad, eləcə də qayınana, qayınbaba-gəlin, kürəkən, bacı-qardaş arasındakı müraciət olaraq qruplaşdırmaq olar.

Valideyn-övlad münasibətlərində müraciət formaları. Dastanda valideynlərin övladlarına və övladların valideynlərinə müraciət tərzı həm hörmət, həm də məhəbbət hisslərini ifadə edir. Valideynlər övladlarına, adətən, “canım oğul” (Qanlı qoca), “xanım oğul” (Dirşə xanın xatunu) kimi ifadələrlə müraciət edirlər. Burla xatunun oğluna müraciətində Uruzun bütün həyatı öz əksini tapır: *Dünlügi altun ban evimin qəbzəsi oğul, Qaza bənzər qızımın-gəlinimin çiçəgi oğul, Oğul, oğul, ay oğul, Doquz ay dar qarnımda götürdüyüm oğul, On ay deyəndə dünyaya gətirdiyim oğul, Dolması altun beşikdə bələdiyim oğul* [4, s.45]. Dastanda analar qədər atalar da övlad məhəbbətini onlara müraciətdə ifadə edir. “Bəkil oğlu Əmranın boyu”nda Bəkil oğluna belə müraciət edir: *“Oğul, oğul, ay oğul! Qarannuluca gözlərim aydını oğul! Güclü belim qüvvəti oğul!”* [4, s.138]. Bu müraciətdə ata sevgisi ilə yanaşı, oğula olan etimad, onu özünün dayağı hesab etmək hissi də vardır. Baybörənin Bamsı Beyrəyə müraciətində onun atalıq hissləri öz ifadəsini tapır: *“Dünlügi altun ban evimin qəbzəsi oğul! Qaza bənzər qızımın-gəlinimin çiçəyi oğul! Görər gözümün aydını oğul! Tutar belim qüvvəti oğul. Qalın oğuz imrəncəsi oğul”* [4, s.76].

Övladların valideynlərinə müraciətində isə hörmət və itaət hissi daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Ataya “ağsaqqallı əziz baba”, “bəg baba”, “xanım baba”; anaya “qadın ana”, “xatun ana”, deyə müraciət edilir.

Dastanda “Salur Qazanın evinin yağmalanması” boyunda Uruzun anasına müraciəti fərqlidir: *Uruz aydır: “Ağzun qurısın, ana! Dilün çürisün, ana!” Ana haqqı-Tanrı haqqı” deiyilməsəydi, qalqubam yerimdən duraydım, yaqanla boğazından tutaydım, qaba ökəm altına salaydım, ağ yüzünü qara yerə dəpəydim, ağzun ilə burnundan qan şorladaydım, can datlusun sana göstərəydim! Bu nə sözdür? Saqın, qadın ana!”* [4, s.45]. Nümunədən Uruzun anasını təhdid etdiyi görünür. Lakin bu nankor övladın hiddəti deyil, sevən övladın anasını və atasının namusunu qorumaq istəyidir.

Valideyn-övlad münasibətləri qədər gəlin qayınata-qayınana, kürəkən qayınata-qayınana münasibətləri də qarşılıqlı hörmət və məhəbbətə əsaslanır. Təsadüfi deyil ki, Qazan xanın keyfiyyətlərini sadalayarkən onu həm də Bayandur xanın köyğüsü (kürəkəni) kimi təqdim edirlər. Dastanda Beyrəyin qayıtması xəbərini Banuçiçəyin qaynatası-qaynanasına vermək təlaşı təsadüfi deyil, belə ki, gəlin gözü yolda qalan valideynləri sevindirməyə tələsir.

Ər-arvad münasibətlərində müraciət formaları. Dastanda ər-arvad münasibətlərində müraciət formaları onların bir-birinə olan məhəbbətini, hörmətini və sədaqətini ifadə edir. Kişilər həyat yoldaşlarına “xatun”, “görlim”, “sərv boylum” kimi ifadələrlə müraciət edirlər. Qadınlar öz həyat yoldaşlarına “bəgim”, “şah igidim, şahbaz igidim” deyə müraciət edirlər. Təsadüfi deyil ki, bu müraciət formalarında qarşılıqlı hörmət və səmimiyyət öz əksini tapır. Məsələn, Bəkil oğlu Əmranın boyunda xatunu onu bikef görəndə belə müraciət edir: *“Yigidim, bəg yigidim! ... Ava bingil, könlün açılsın!”* [4, s.137], *“Bəg yigidim, qalabalıq yağı gəlsə, qayıtmaz idin”* [4, s.138]. Əmranın xatununa müraciətində də ona olan hörməti və məhəbbəti aydın görünür: *“Görklüm, atdan düşdüm, ayağım sındı”* [4, s.138].

Dirsə xanın öz xatununa müraciətində ona olan sevgisi öz əksini tapır: *“Bərü gəlgil, başum baxtı, evüm taxtı, Evdən çıxub yürüyəndə səlvı boylum! Topuğında sarmaşanda qara saçlum, Qurulu yaya bənzər çatma qaşlum! Qoşa badam sığmayan dar ağızlum, Güz almasına bənzər al yanaqlım”* [4, s.25]. Eyni zamanda xatunun ona müraciətində də bu sevgini görmək mümkündür: *“Bərü gəlgil, başım baxtı, evim taxtı. Xan babamın göygisi, Qadın anamın sevgisi. Atam-anam verdiği, Göz açuban gördüğüm, Könül verib sevdigim, Dirsə xan”* [4, s.30].

Kamil Vəliyevin də qeyd etdiyi kimi dastanda ər-arvad müraciəti məhəbbət və ehtiramla yanaşı, ailə məsuliyyətini və müştərək taleyi də əks etdirir [5, 71]. Ə.Tanrıverdi “yoldaş” sözünün həyat yoldaşı mənasında ilk dəfə “Kitab”da işləndiyini göstərir: *“Kitab”da “yoldaş” sözünün arvadı mənasında işlənməsi açıq-aydın şəkildə ifadə olunur: “Dəli Domrul yüz qırq yıl dəxi yoldaşıyla yaş yaşadı”* (D-169) [6, s.36].

Dastanda oğuz ailəsinin daha geniş miqyasa malik olduğu, qohumların da ailədən hesab olunduğu onlara müraciətdə öz əksini tapır: *“Qazan bəgün dayısı at ağızlı Aruz qoca çapar yetdi: “Çal qılıcını, bəgüm Qazan, yetdim!” – dedi* [4, 49]; Yaxud Yəynəyin dayısının ona müraciəti: *Məndən dəxi ər qopmayasan, Yeg-nəgüm, dön!* [4, s.121]. Nümunələrdə dayının öz bacısı oğluna doğma münasibəti onun müraciətindən hiss olunur.

Sosial iyerarxiyaya əsaslanan müraciət formaları. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında sosial iyerarxiyanı əks etdirən müraciət formaları oğuz cəmiyyətinin siyasi və sosial strukturunu göstərir. Bu müraciətlər cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri arasındakı münasibətləri və iyerarxik bağlılığı ifadə edir. Bu xüsusiyyət özünü xana və bəylərə müraciət formalarında, dini və mənəvi liderlərə müraciət formalarında, xalq nümayəndələrinə müraciət formalarında göstərir. Məsələn, Qazan xanın çobana müraciətinə nəzər salaq: *“Qaranqu axşam olanda qayğulu çoban! Qarla yağmur yağanda çaqmaqlı çoban!”* [4, s.42], *“Ağzın qurusun, çoban! Dilün çürisün, çoban! Qadir sənın alnına qada yazsın, çoban!”* [4, s.43]. Birinci nümunədə Qazan xan Qaraca çobanı tərənnüm edir, ikinci nümunədə isə qarğıyır, lakin bu qarğış çobana deyil, dolayısı ilə Qazan xanın düşdüyü vəziyyətdir. Maraqlıdır ki, dastanda həm oğuzlar, həm də kafərlər “bəglər” müraciətindən istifadə edir. Ümumiyyətlə, dastan oğuz bəylərinin həyatından bəhs etdiyinə görə burada sırası insanların adı və onlara müraciət yox dərəcəsidir. Yalnız, dadı - qısırca Yengə və boğazca Fatma kimi obrazları görmək mümkündür ki, onların da nitqi dastanın poetexnikasından kənara çıxmır. Qeyd edək ki, Dastanda Qaraca çobana həm Qazan xan, həm də kafirlər hörmətlə müraciət edirlər: *“Qaranqu axşam olanda qayğulu çoban, Qarla yağmur yağanda çaqmaqlı çoban, Südi-peniri bol qaymaqlı çoban!”* [4, s. 38, 42].

Dastanda bir-birinə şəxsin adı ilə müraciət formasına az təsadüf olunur. Əsasən, Dədə Qorqud bəylərə öz adı ilə müraciət edir: *“Ünüm anla, sözüm dinlə, Baybörə bəg!”* [4, s.55]. Bununla belə, o da Bayandır xana müraciət edərkən, “xanım” deyə səslənir, Qazan xana “sultanım” deyə müraciət edir. Dastanda Qazan xana “bəgim”, Sultanım”, “xanım”, “ağam” deyə müraciət olunur: *“Çal qılıncını, ağam Qazan, yetdim!”* [4, s.49]. Ozan – Beyrək Qazan xana müraciəti ilə onu belə səciyyələndirir: *“Alar sabah sapa yerdə dikiləndə ağ-ban evli, Atlasla yapılanda gög sayvanlu, Tavla-tavla çəkiləndə şahbaz atlu, Çağıruban dad verəndə yol ça-*

vuşlu, Yayqandığında yağ dökülən bol nemətlü! Qalmış yigit arxası! Bizə miskin umudu! Bayındır xanın göyğüsü! Tülü quşun yavrisı! Türkistanın dirəgi! Amit soyunun aslanı, Qaraçuğun qaplanı! Qonur atın ayası, Xan Uruzun babası, Xanım Qazan, ünüm anla, sözümlə [4, s.71]. Maraqlıdır ki, bu müraciət Yegnəyin Bayandır xana müraciəti ilə səsləşir. Yegnəyin Bayandır xana müraciətində Bayandır xanın fiziki gücü, səlahiyyətləri, mərhəməti, var-dövləti haqqında məlumat əldə etmək mümkündür, Beyrək kimi o da, Bayandır xana kömək üçün müraciət etməzdən əvvəl onun məziyyətlərini sadalayır [4, s.120]. Dastanda Bayandır xana müraciətlərdə, əsasən, xanın var-dövləti, onun əsil-nəcabəti, fiziki və siyasi gücü öz əksini tapır.

Gender aspektindən müraciət formaları. K.Əliyev Burla xatun, Baniçiçək, Selcan xatun kimi qadın obrazları ilə bağlı işlədilmiş təşbehlərin, təxminən, eyni məzmunlu olduğunu göstərir: *“Güz almasına bənzer al yanaqlım!” – bu, Dirsə xanın xanımına aiddir; “Güz alması kibi al yanağın tutdı, yırtdı” – bu, Burla xatuna aiddir; “Güz alması kibi al yanağın yırtdınmı, qız?!” – bu, Baniçiçəyə aiddir; “Qar üzərinə qan tammış kibi qızıl yanaqlım!” – bu, Selcan xatuna aiddir*” [5, s.71].

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında kişi və qadınlara müraciət formalarındakı fərqlər Oğuz cəmiyyətindəki gender rollarını və münasibətlərini əks etdirir. Bu müraciətlər həm cinslərin cəmiyyətdəki mövqeyini, həm də onlara göstərilən hörmət və münasibətin xarakterini göstərir.

Dastanda kişilərə müraciət edilərkən onların cəsurluğu, qəhrəmanlığı, güclü olması kimi keyfiyyətlərə diqqət yetirilir. “Basat Dəpəgözi öldürdüğü boyı”nda Basata belə müraciət edilir: *“Avcına sığmayan əlüklü oğlu, Ərdil təkə buyunuzdan qatı yaylı, İç Oğuzda, Daş Oğuzda adı bəllü, Aruz oğlu xamım Basat, mana mədəd!”* [4, s.127]. “Kitabi-Dədə Qorqud”da kişilərə müraciət zamanı onların fiziki gücü və cəsarəti, mərdliyi və qəhrəmanlığı önə çəkilir ki, bu da Oğuz cəmiyyətində fiziki güc və cəngavərliyin əsas kişi keyfiyyətləri kimi dəyərləndirilməsini göstərir.

Dastanda qadınlara müraciət formalarında onların gözəlliyi, analığı, sədaqəti və müdrikliyi vurğulanır. “Qanlı qoca oğlu Qanturalı boyı”nda Selcan xatuna belə müraciət edilir: *“Yalab-yalab yalabıyan incə donlum! Qar üzərinə qan dammış kibi qızıl yanaqlım! Qoşa badam sığmayan dar ağızlum! Qələmçilər çaldığı qara qaşlım! Qurması qırq tutam qara saçlım! Aslan uruğu, sultan qızı, öldürməgə mən səni qıyarmıydım?!”* [4, s.117]. Bu müraciətdə Selcan xatunun gözəlliyi, əsil-nəcabəti, sosial statusu öz əksini tapmışdır.

Poetik nitq etikətləri, alqışlar, mədhiyyə xarakterli müraciətlər və qarğışlar dastanın dilinin zənginliyini və bədii-estetik dəyərini artırır. Bu etikətlər həm də Oğuz türklərinin dini inanclarını və mənəvi dəyərlərini əks etdirir. Qazan xan yağmalanmış evini soraqlaşarkən suya, köpəyə, qurda, ağaca müraciət edir və onların səciyyəvi xüsusiyyətlərini ön plana çəkir: *“... Şahbaz atlar gəlüb içdigi su, Qızıl dəvələr gəlüb keçdigi su, Ağ qoyunlar gəlüb çevrəsində yatdığı su, Ordumun xəbərin bilürmisin, degil mana; Qar ilə yağmur yağanda ər kibi duran, Qaraquc atları gördüğündə kişnəşdirən, Qızıl dəvə gördüğündə bozlaşdıran, Ağca qoyun gördüğündə quyruq çırpıb qamçılayan, Qarma-bükəc səmüzin alub tutan, Qanlı quyruq üzüb çap-çap yudan, Avazı qaba köpəklərə qavğa salan, Çaqmaqluca çobanları dünə yügürdən, ordumun xəbərin bilürmisin, degil mana; Qaranqu axşam olanda vaf-vaf ürən, Acı ayran tökiləndə çap-çap içən, Gecə gələn xırsızları qor-*

qudan, Qorquduban şamatasıyla ürküdən, ordumun xəbərin bilürmisin, degil bana! Qara başım sağlığmda eyilüklər edəm, köpək, sana! [4, s.42].

Nitq etikətləri dedikdə insanların müxtəlif sosial situasiyalarda bir-biri ilə ünsiyyət zamanı istifadə etdikləri standart ifadələr, müraciət formaları və davranış qaydaları nəzərdə tutulur. Bu etikətlər cəmiyyətin mədəni kodunu təşkil edir və sosial münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında işlənən nitq etikətləri Azərbaycan xalqının qədim mədəni irsinin və zəngin nitq mədəniyyətinin göstəricisidir. Bu etikətlər qədim oğuz türklərinin sosial münasibətlərini, dəyərlər sistemini və davranış normalarını əks etdirir. Dastanlarda işlənən salamlaşma və müraciət formaları, dua və alqışlar, qarğışlar və təhqirlər, məsləhət və öyüdlər dövrün sosial kontekstini və mədəni xüsusiyyətlərini anlamaq üçün qiymətli məlumatlardır. Bu nitq etikətləri vasitəsilə qədim oğuz cəmiyyətində hökm sürən sosial iyerarxiya, gender münasibətləri və əxlaqi dəyərlər haqqında təsəvvür yaratmaq mümkündür. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında işlənən nitq etikətlərinin araşdırılması təkcə dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq baxımından deyil, həm də tarix, etnoqrafiya və sosial antropologiya baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu etikətlər vasitəsilə qədim türk xalqlarının həyat tərzini, adət-ənənələri və dünyagörüşü haqqında dəyərli məlumatlar əldə etmək mümkündür. Belə ki, bu nitq etikətləri ilə dastanda cəmiyyətin ayrı-ayrı təbəqələrinə mənsub olan şəxslərin münasibətləri, övlad-valideyn münasibətləri, gənclərlə yaşlıların münasibətlərini müəyyənləşdirmək olar.

Dastanda məişət mövzusuna çox az yer verildiyindən nitq etikətlərindən geniş istifadə edilməmiş, onlar, əsasən, müraciətlərdə, alqış və qarğışlarda əksini tapmışdır.

Nəticə. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında nitq-müraciət etikətlərinin araşdırılması türk dili və mədəniyyətinin tarixi inkişaf yolunu, türk xalqlarının etnik özünüdərkini və milli kimliyini anlamaq üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu etikətlər Oğuz türklərinin nitq mədəniyyətinin yüksək səviyyədə olduğunu və onların sosial münasibətlərdə incə etiket qaydalarına riayət etdiklərini göstərir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında nitq-müraciət etikətləri Oğuz türklərinin sosial həyatını, ailə münasibətlərini, gender rollarını və mənəvi dəyərlərini əks etdirən mühüm dil vahidləridir. Bu etikətlər dastanın dilinin zənginliyini göstərməklə yanaşı, Oğuz cəmiyyətinin strukturunu və bu struktur daxilindəki münasibətləri anlamaq üçün əhəmiyyətli mənbədir. Dədə Qorqud dastanının dili və nitq etikətləri oğuzların yalnız ictimai münasibətlərini deyil, həm də bədii təfəkkür tərzini və mifoloji dünyagörüşünü əks etdirir.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev, K. (2009). Mifdən yazıya və ya gizli Dədə Qorqud. Bakı: Mütərcim. 376 s.
2. Hacıyev, T. (1999). Dədə Qorqud: dilimiz, düşüncəmiz. Bakı: Elm. 216 s.
3. Cəfərov, N. (1999). Eposdan kitaba. Bakı: Maarif. 220 s.
4. Zeynalov, F., & Əlizadə, S. (2004). Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı: Yazıçı.
5. Əliyev, K. (2019). Dədə Qorqud (Əsərləri, 10 cildə, VII cild). Bakı: Elm və Təhsil. 384 s.
6. Tanrıverdi, Ə. (2015). “Dədə Qorqud”un möcüzələr dünyası. Bakı. 536 s.

Elnara Yahyayeva

Summary

**SOCIOLINGUISTIC FEATURES OF ADDRESS ETIQUETTE IN THE EPICS OF
“KITABI DEDE GORGUD”**

This article examines the speech etiquette forms of address found in *Kitabi Dede Gorgud*, one of the ancient epics of the Azerbaijani people. These epics provide a rich source of material for tracing the historical development of the Azerbaijani language. Just like the phonetic, lexical, and grammatical structures, address forms have undergone a process of evolution. These speech units reflect national characteristics and reveal the nature of social and cultural relations between different social strata. The article analyzes how the forms of address in the epic language mirror social relations, express respect and reverence, and are used by heroes in communication with one another. It also explores gender aspects and the role of speech etiquette within the overall poetic structure of the work. The study demonstrates that speech etiquette reflects the social hierarchy, family relationships, and moral values of the Oghuz society.

Эльнара Яхьяева

Резюме

**СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА
ОБРАЩЕНИЙ В ДАСТАНАХ «КИТАБИ-ДЕДЕ ГОРГУД»**

В данной статье исследуются речевые этикетные формы обращения, представленные в одном из древнейших эпосов азербайджанского народа – «Китаби-Деде Горгуд». Эти дастаны предоставляют богатый материал для изучения истории развития азербайджанского языка. Как и фонетические, лексические и грамматические изменения, формы речевого обращения прошли определённый путь развития. Эти единицы речи отражают национальные особенности, а также помогают определить характер социальных и культурных отношений между различными слоями общества. В статье анализируется, как формы обращения в языке дастана отражают социальные отношения, выражают уважение и почтение, используются героями в общении друг с другом, а также рассматриваются гендерные аспекты и роль этикетных форм в поэтической структуре произведения. Исследование показывает, что речевые формы обращения отражают социальную иерархию общества огузов, семейные отношения и духовные ценности.

Rəyçi: dos. Y.Nasıyeva